

Daiva DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Rūpestis dėl lietuvių išeivijos kultūrinio gyvenimo padėties: 1958 m. Nuosmukio manifestas

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas XX a. 6 dešimtmečio pabaigoje daug diskusijų išeivijoje sukėlęs viešas kolektyvinis pasisakymas, išeivijos visuomenei geriau žinomas Nuosmukio manifesto arba Šešiasdešimties manifesto pavadinimu. 1958 m. atvirą laišką „Pasi-priešinkime kultūriniam nuosmukiui“ pasirašė 60 įvairių pažiūrų, skirtingų kartų, įvairių sričių (meno, literatūros, mokslo ir kitų) atstovų. Žymūs išeivijos kūrėjai, menininkai, kultūrininkai pasisakė prieš diletantizmo įsigalėjimą kultūroje, išeivijos spaudos nuosmukį ir abejingumą kultūriniam gyvenimui, kultūros vertybių supainiojimą, profesionalios analitinės kritikos sunykimą, toleranciją nekūrybiškumui ir neprofesionalumui. Šis Nuosmukio manifestas palietė opią išeivijos kultūrinio gyvenimo žaizdą ir sukėlė audringą visuomenės reakciją, kurios atgarsiai nerimo net ir prabėgus keliems dešimtmečiams.

Raktažodžiai: lietuvių diaspora, JAV, kultūra, nuosmukis, manifestas, spauda, diskusija.

Susirūpinę dėl nuolat blogėjančios išeivijos kultūrinio gyvenimo padėties, su šūkiu „Pasi-priešinkime kultūriniam nuosmukiui“ keliasdešimt žymių išeivijos menininkų, rašytojų ir mokslininkų 1958 m. birželį¹ atviru pareiškimu kreipėsi į išeivijos visuomenę. Šis didžiulių atgarsių ir aršių diskusijų bangą sukėlęs kolektyvinis pasisakymas, išeivijoje įgijęs Šešiasdešimties manifesto arba dar dažniau – Nuosmukio manifesto pavadinimą, iki šiol nėra sulaukęs atidesnio tyrinėtojų dėmesio. Apie šio manifesto sukeltas diskusijas daugiau yra rašę šios istorijos dalyviai, manifesto signatarai: JAV lietuvių pedagogas,

¹ Viešas laiškas „Pasi-priešinkime kultūriniam nuosmukiui“ atspausdintas laikraščio „Darbininkas“ 1958 m. birželio 10 d. numeryje, vėliau ištaisai ar dalimis perspausdintas kituose išeivijos leidiniuose.

literatūrologas Vladas Kulbokas² ir filosofas Juozas Girnius³. Lietuvių istoriografijoje šis manifestas fragmentiškai minimas dailės istorijos tyrinėtojų darbuose⁴ kaip vienas iš daugelio lietuvių dailininkų nesutarimų ir konfliktų išeivijoje pavyzdžių.

Iki šiol nėra atsakymo, kodėl būtent tuo metu, t. y. 1958 m., paskelbtas šis Nuosmukio manifestas, kodėl pasirinkta tokia viešo kolektyvinio kreipimosi į bendruomenę forma, kas buvo šio atviro laiško iniciatoriai ir autoriai. Manifestą pasirašę asmenys viešai išreiškė susirūpinimą dėl prastėjančio išeivijos kultūros lygio ir spaudos nuosmukio, pasisakė prieš diletantizmo įsigalėjimą kultūroje, profesionalios analitinės kritikos sunykimą, viešumoje klestinčią panegiriką ir cinizmą, kultūros vertybių supainiojimą, toleranciją nekūrybiškumui ir neprofesionalumui dangstantis patriotizmu ir jausmais Tėvynei ir pan. Panašūs klausimai ir anksčiau ne kartą buvo kėlę nepasitenkinimo bangas: gana uždaroje, ideologiškai ir politiškai susiskaldžiusioje tautinėje išeivijos bendruomenėje būta ne vieno panašaus atvejo, spaudoje kilusių aštrių diskusijų išeivijos kultūros, spaudos nuosmukio klausimais. Ne kartą nuogąstauta dėl išeivijos spaudoje ir viešumoje klestinčio šališkumo (proteguojant savus, savos ideologinės srovės menininkus, rašytojus, politikus), nekompetencijos ir pataikavimo masėms. Profesionalūs menininkai, kūrėjai dėl to neretai jautėsi nustumti į šalį lyg nereikalingi posūniai ir laikas nuo laiko bandydavo pakelti balsą bei atkreipti visuomenės dėmesį į šias problemas. Dažnai išsiskirdavo ir pačių kūrėjų, menininkų nuomonės, aštrios diskusijos ir susiskaldymas buvo pastebimas net mažuose „specialistų“ rateliuose: ne kartą erzėli ir rašytojų susipriešinimą kėlė literatūros premijų skyrimas⁵; dailės parodos⁶, jų rengimas, menininkų reprezentacija keldavo nuolatinis ginčus, supriešinusius organizacijas⁷ ir pavienius menininkus, realistus (tokius kaip dailininkas Antanas Rūkštelė) ir modernistus (Vytautas Vizgirda, Vytautas Kazimieras Jonynas ir kiti), tautinio stiliaus propaguotojus su „internacionalistais“⁸. Taigi, 1958 m. paskelbtas dar vienas atviras kreipimasis į visuomenę įsiliejo į nuolatinių nesutarimų, diskusijų ir susipriešinimo lauką. Kita vertus, šis Nuosmukio manifestas buvo kažkas keisto ir netikėto

² Kulbokas, Vladas, *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, 349–356.

³ Juozas Girnius ne tik išsamiai pristatė kilusią diskusiją, bet ir polemizavo su kitais autoriais, kritikavusiais manifesto tekstą ir jo autorius. Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 406–415; 10 (1958), 460–467; 1 (1959), 21–29; 2 (1959), 74–82; 3 (1959), 106–111.

⁴ Bernotaitytė, Jolanta, *Lietuvių dailės reprezentacijos JAV XX a. 6–9 dešimtmečiuose: organizacinis aspektas*. Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2015, 32–33; Bernotaitytė, Jolanta, „Lietuviškojo tapatumo kontūrai XX a. 6–9 dešimtmečių išeivijos dailės kritikos tekstuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (14) (2012), 109–114; Žukienė, Rasa, „Lietuvių dailininkai JAV: lietuviškieji ir amerikietiškieji išeivių dailės kontekstai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (30) (2020), 97–108.

⁵ Pvz., po premijos įteikimo Vincui Ramonui už romaną „Kryžius“ ar dėl premijos skyrimo Mariui Katiliškiui. Neretai literatūros premijų skyrimas kėlė nepasitenkinimą visuomenėje ir virsdavo ideologiniais ginčais.

⁶ Itin daug diskusijų sukėlė lietuvių bendruomenės 1958 m. Riversaido muziejuje surengta lietuvių dailės paroda, pavadinta „Pirmoji lietuvių tarptautinė ekspozicija“ (angl. *First Lithuanian International Art Exhibition*), sulaukusi nemažai užsieniečių susidomėjimo ir kritikos iš lietuvių dėl realistų dailininkų ignoravimo, dėl žydų dailininkų, kilusių iš Lietuvos, įtraukimo ir pan. Rūkštelė, Antanas, „Lietuvių meno paroda“, *Draugas*, 1958 rugsėjo 20, p. 4; Narkeliūnaitė, Salomėja, „Ar tikrai paroda buvo bloga?“, *Vienybė*, 1958 spalio 24, p. 5.

⁷ JAV veikė kelios tarpusavyje konkuravusios menininkų, dailininkų organizacijos: iš Vokietijos DP stovyklų perkeltas Lietuvių dailės institutas, Amerikos lietuvių dailininkų sąjunga (įkurta 1956 m. Čikagoje, reorganizavus Vokietijoje veikusią Pasaulio lietuvių dailininkų ir architektų sąjungą), Niujorko lietuvių dailininkų sąjunga ir t. t.

⁸ Žukienė, „Lietuvių dailininkai JAV: lietuviškieji ir amerikietiškieji išeivių dailės kontekstai“, 97–108.

išeivijos kultūriniame gyvenime. Bene pirmą kartą visuomenės dėmesį ir gyvas diskusijas sutelkė ne koks nors konkretus įvykis ar veiksmas (paroda, premija ir pan.), ne įprasti grupiniai, partiniai ar ideologiniai ginčai, o bendri kultūrinio gyvenimo rūpesčiai. Išeivijos spaudoje kilęs audringas pasipiktinimas ir netgi atviras pasityčiojimas akivaizdžiai liudijo, kad Nuosmukio manifestas pataikė į opią ir skaudžią išeivijos gyvenimo žaizdą. Kai kurie diskusijos dalyviai jį netgi lygino su savotišku socialiniu eksperimentu⁹, savo tonu, atviru kritišku pasisakymu privertusiu savo priešininkus ir oponentus atsiskleisti tokiu nuogumu ir gražumu, kuris liudijo išeivijos kultūros nuosmukio mastą.

Šiame straipsnyje, remiantis publikuotais ir archyviniais šaltiniais, analizuojamas 1958 m. paskelbto manifesto turinys, jį pasirašę (ir nepasirašę) asmenys, manifesto sukeltos diskusijos spaudoje bei poveikis išeivijos visuomenei.

„Esame susirūpinę mūsų kultūrinio gyvenimo klausimais“

Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) I seimo suvažiavimo išvakarėse, 1958 m. birželį, išeivijos spaudos leidiniams Jurgis Gimbutas, Juozas Girnius ir Viktoras Vizgirda išsiuntė viešą kreipimąsi į visuomenę „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“. Jame paskelbta:

Esame susirūpinę mūsų kultūrinio gyvenimo klausimais, kurie nekartą buvo atskirų asmenų keliama, nors jų balso nebuvo paisoma. Atkreipti dėmesį į šiuos rūpesčius šį kartą dėl jų pasisakoma kolektyviai, jungiami noro matyti mūsų kultūrinį gyvenimą gyvą.¹⁰

Viešą kreipimąsi pasirašė 60 žinomų išeivijos kultūros, mokslo, meno, Bažnyčios atstovų: Valdas Adamkavičius (Adamkus), Juozas Akstinas, Paulius Augius (Augustinavičius), Juozas Bakis, kun. Andrius Baltinis, Algimantas Banelis, Aloyzas Baronas, Stasys Barzdukas, Antanas Bendorius, Kazys Bradūnas, Pranas Čepėnas, Vaclovas Čižiūnas, Alfonsas Dargis, Jurgis Daugvila, Julius Gaidelis, Adomas Galdikas, Jurgis Gimbutas, Marija Gimbutienė, Juozas Girnius, Antanas Gustaitis, Vytautas Ignas-Ignatavičius, Vytautas Kazimieras Jonynas, Vytautas Kašuba, Aleksandra Kašubienė, Marius Katiliškis, Julius Kaupas, Vytautas Kavolis, Kęstutis Keblys, Juozas Kralikauskas, Vladas Kulbokas, Andrius Kuprevičius, Algirdas Landsbergis, Vincas Maciūnas, Vytautas Marijošius, Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Jurgis Okunis, Kostas Ostrauskas, Juozas Palubinskas, Viktoras Petravičius, Jonas Puzinas, Henrikas Radauskas, Vincas Ramonas, Antanas Rūkas, Antanas Salys, Stasys Santvaras, Almus (Algimantas) Šalčius, Antanas Škėma, Antanas Tamošaitis, Jonas Valaitis, Adolfas Valeška, Telesforas Valius, Vytautas Vardys (Žvirzdys), Izidorius Vasyliūnas, Bronius Vaškelis, Vaclovas Verikaitis, Romas Viesulas, Liudas Vilimas, Viktoras Vizgirda, Rita Žukaitė. Bene pirmą kartą išeivijos istorijoje dėl viešo kultūrinio pareiškimo susibūrė skirtingo amžiaus, ideologijų, profesijų atstovai. Tarp pasirašiusių buvo 17 dailininkų, skulptorių, 15 rašytojų, poetų, 12 pedagogų ir mokslininkų, 5 muzikai, 2 architektai, 1 kunigas, 1 gydytojas, 1 aktorius, įvairių laikraščių

⁹ Girnius, Juozas, „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 406.

¹⁰ „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Darbininkas*, 1958 birželio 10, p. 4.

redakcinių kolektyvų nariai. Pasirašiusiųjų gyvenamosios vietos geografija: 8 – iš Kanados, likusieji – iš JAV (Bostono, Niujorko, Čikagos, Klivlando, Baltimorės, Vašingtono ir t. t.). Pagal amžių, sąrašė galima rasti nuo solidaus amžiaus – 65-mečio dailininko A. Galdiko iki tuometinių studentų (V. Adamkus), jaunų, dar tik pradedančių mokslininkų kelią, tokių kaip V. Kavolis, R. Žukaitė, B. Vaškelis. Visų jų pavardės abėcėlės tvarka buvo surašytos po atsisaukimo tekstu.

Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, manifeste skelbiami teiginiai, atrodytų, gana paprasti ir savaime aiškūs. Šešiasdešimties manifeste išreikštas susirūpinimas dėl išeivijos kultūrinio gyvenimo, kuris po spartaus kilimo nepriklausomos Lietuvos laikais išeivijoje rodėsi atsidūręs „didelėje grėsmėje būti vėl nusmukdytas į primityvų mėgėjiškumą“:

Nepriklausomojo gyvenimo metais laisvojoje tėvynėje buvo sparčiai pažengta įvairiose kultūrinės kūrybos srityse ir pasiekta rimto lygio. Šis lygis šiandien yra atsidūręs didelėje grėsmėje būti vėl nusmukdytas į primityvų mėgėjiškumą. Nebesant valstybės globos, neturint savų akademinių institucijų ir visiems „lygiais“ pasidarius, atsiranda sąlygos veržtis nebe savo kūrybinio pajėgumu, o reklama, kūrybinį impotentiškumą imant dangstyti apeliavimu į patriotinius jausmus, tėviškės laukų rugių gubomis, iš atminties atkuriamais tėvynės vaizdais, pietizmu lietuviškiems siužetams ir pan. Tokios padėties akivaizdoje turime tarti: nėra patriotinės pareigos imtis kūrybinių uždavinių, kuriems neturime jėgų. Yra pakankamai būdų atlikti savo patriotines pareigas, nesiimant žeminti mūsų meno lygio. Kultūrinė kūryba yra sritis, kur mėgėjiškumui vietos nėra.¹¹

Manifesto autoriams blogėjanti išeivijos kultūros ir spaudos padėtis neatrodė nepavojinga, dėl to jie ryžosi atvirai išsakyti savo nuogąstavimus ir atkreipti dėmesį į keliamus klausimus, nes kultūros ir spaudos nuosmukis, „primityvaus provinciališkumo ar atšiauraus partiškumo demonstravimas“ viešumoje, anot jų, ne tik izoluoja kūrėjus nuo lietuvių bendruomenės, bet ir atstumia jaunąją kartą, kurią vis labiau viliojo nebe tautinio, o gyvenamojo krašto kultūrinio gyvenimo galimybės.

Nors išreikštas rūpestis dėl apskritai blogėjančios išeivijos kultūros padėties, pagrindinis dėmesys ir kritikos strėlės manifeste skriejo į išeivijos spaudą, dėl to nė į vieną laikraščio redaktorių nesikreipta su kvietimu pasirašyti manifestą.¹² Priekaištų skirta spaudai kaip prisidedančiai prie visuomenės dezorientacijos ir kultūrinio supratimo menkinimo, į vieną bendrą katilą maišančiai išeivijos kultūrinio gyvenimo grūdus ir pelus, sudarančiai sąlygas į viešumą išeiti įvairiems diletantams, mėgėjams, „teplomanams“ ir grafomanams, kurie puikiai sugeba pasinaudoti situacija ir save reklamuoti bei neretai tampa kultūrinio gyvenimo autoritetais, vertintojais. To nebūtų, jei, manifesto autorių nuomone, spauda, formuodama viešąją opinią, išlaikytų atsakingą poziciją kultūrinio gyvenimo atžvilgiu ir vadovautųsi trimis pagrindiniais principais. Pirmiausia, spaudoje turėtų būti skiriamas dėmesys visiems išeivijos kultūros laimėjimams, nepaisant jų partinio, ideologinio „savumo“ ar „svetimumo“:

Kiekvienas mūsų kultūrinis laimėjimas turi visus mus lygiai džiuginti ir susilaukti dėmesio visoje spaudoje. Kas yra laimėta, yra laimėta lygiai visiems, ne vienai srovei. Naujai

¹¹ *Ibid.*

¹² „J. Girnias, J. Gimbuta, V. Vizgirdos laiškas „Darbininko“ redaktoriui“, *Darbininkas*, 1958 birželio 10, p. 4.

pasirodžiusios knygos, muzikos kūriniai, dailės parodos, koncertai, vaidinimai turėtų būti visoje spaudoje nešališkai aptariami. Tačiau būklė yra tokia, kad esame verčiami apgailestauti, jog dažnai tokio rimto dėmesio mūsų kūrybinei gyvybei tenka pasigesti. Užuoat objektyvaus dėmesio viskam, kas iš tiesų laimėta lietuviškai kultūrai, reklamiškai aukštinama kas „sava“, o „svetimu“ susidomima tiek, kiek turima progos „priešui“ įgelti. Kaip visi vienodai gerbiame visų krypčių mūsų didžiuosius vyrus, nuo Basanavičiaus per Kudirką ligi Čiurlonio, Maironio ir Krėvės, taip lygiai pagarbiai turėtume sutikti ir dabarties kūrėjus, nesiimdami jų diskriminuoti sroviniais sumetimais. Partiniai motyvai neprivalo mumyse nustelbti lietuviškosios sąžinės.¹³

Ne kartą išeivijoje įvairių autorių pastebėta, kad išeivijos visuomenė ir ypač spauda yra supainiojusios kultūros vertybių matą – profesionalų kūrėją su amatininku, menininką su mėgėju, rašytoją su grafomanu, vertinant kultūros laimėjimus daug lemia „savųjų“ protegavimas ir „svetimųjų“ žeminimas, o kūrybos vertė dažnai matuojama ir dangstoma pigiu patriotizmo ir meilės tėvynei argumentu. Todėl antrasis principas, kurio, anot manifesto autorių, reikėtų laikytis – vertinant kultūros pasiekimus, išlaikyti vertybių gradaciją, atskirti pelus nuo grūdų ir paprastų mėgėjiškų bandymų neaukštinti kaip didelių kultūros laimėjimų:

Nesame dar tiek nuskurdę, kad jau nebūtų nieko kito likę, kaip nebeskirti tikro laimėjimo nuo mėgėjinio bandymo. Kiek kenkia piktos niekinamosios kritikos, tiek yra kenksmingos ir egzaltuotos panegirikos. Objektyvi informacija turi eiti drauge su kritišku žvilgsniu, žinančiu, kad negali būti be pagrindo nei peikiama, nei giriama, kad yra vertybių gradacija, kad ne visa yra vieno ir to pat meninio lygio. Tikra kritika iš tiesų yra analizė, o ne išpūdžių pasakojimas, ne pasipiktinęs niekinimas ir ne įkyrus reklamavimas. Ši kritikos prasmė turi būti atstatyta mūsų spaudoje.¹⁴

Trečiasis spaudos darbui itin svarbus principas – kultūros kritikos uždavinius spaudoje patikėti tiems, kurie mažiau ar daugiau turi tam atitinkamą kompetenciją, o ne atsitiktiniams autoriams, kurie iš noro pasitarnauti draugui ar atkeršyti oponentui imasi vertinti kultūrinį gyvenimą:

Kritikos uždavinys yra atsakingas ir reikalaujantis atitinkamos kompetencijos. Jo negalima patikėti mėgėjams, kaip nepatikime savo sveikatos tiems, kurie neišmano medicinos. Visų laikraščių redakcijos turėtų jausti pareigą pasitelkti atsakingų ir kompetentingų literatūros, dailės, muzikos ar teatro kūrinių kritikų, o ne verstis atsitiktinai gautais rašiniais.¹⁵

Galima spėti, kad šis atviras laiškas buvo išsiųstas daugeliui išeivijos spaudos leidinių, tačiau visas manifesto tekstas atspausdintas tik JAV lietuvių laikraščiuose „Darbininkas“ (1958 m. birželio 10 d.), „Naujienos“ (1958 m. birželio 10 d.) ir Kanados lietuvių Monrealyje leistame laikraštyje „Nepriklausoma Lietuva“ (1958 m. birželio 18 d.). Manifesto autoriai pabrėžė šiuo kolektyviniu pasisakymu ir kritika spaudai nesikėsinantys į spaudos laisvę, tik norintys savo lietuvišką spaudą matyti tokią, kokia „būtų galima didžiuotis kaip mūsų gyvenimo pažangą skatinančiu veiksmu“.

¹³ „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Darbininkas*, 1958 birželio 10, p. 4.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

Tokie, rodos, paprasti, visiems suprantami ir ne kartą viešumoje anksčiau įvairiomis progomis išsakyti teiginiai tapo akmenuku, įmestu į ramią, nusistovėjusią pelkę ir sudrumsčiusiu aplinkui vyravusią apgaulingą ramybę.

„Daug triukšmo dėl tokių kuklių reikalavimų“

Reakcijos ilgai neteko laukti – tame pačiame 1958 m. birželio 10 d. „Naujienų“ numeryje greta kolektyvinio kreipimosi „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“ teksto atspausdintas straipsnis, kuriame manifestas ir jo autoriai įvertinti gana kritiškai.¹⁶ Nuosmukio manifestas netruko sulaukti dėmesio ir kituose išeivijos spaudos leidiniuose.

Žurnale „Į laisvę“, pristatant visuomenei pasipriešinimo kultūriniam nuopoliui manifesto tekstą, svarstyta apie galimą tokio kolektyvinio pasisakymo poveikį:

Skyrium tektų žiūrėti į pareiškimo galimus rezultatus: ar pareiškimas bus pavasarinė perkūnija, kuri sudrebina žemę ir po kurios ima kaltis daigai – kitaip tariant, ar pareiškimas pažadins kūrėjus rūpestingiau žiūrėti į savo uždavinius, ar pažadins laikraščius pagerinti kritikos lygį? O gal tai bus tik bomba, kuri pataikys į pelkę ir sprogdama tik aptaškys sprogdinamus ir sprogdintojus?¹⁷

Žurnale linkėta, kad manifestas pasiektų pirmąjį tikslą ir skatintų visų – tiek spaudos, tiek kultūros darbuotojų – gerą valią pasitempti, bet drauge nuogąstauta, kad į 60-ties pasirašiusių sąrašą nepatekusių ar manifesto turinio įskaudintų kultūrininkų pyktis neatsigręžtų prieš pačius manifesto autorius, nes tai reikštų naują kultūros nuosmukio aktą, o pats kolektyvinis pareiškimas liktų be teigiamų rezultatų, kaip daugelis panašaus pobūdžio politinio turinio pareiškimų bei protestų.¹⁸

Galima teigti, kad žurnale „Į laisvę“ prognozuotas blogasis scenarijus išsipildė – manifestas virto išeivijos kultūrininkų visuomenę sukiršinusia bomba, o išeivijos reakcija buvo tokia stipri, kokios manifesto autoriai greičiausiai net nesitikėjo. Spauldoje (nuo katalikiško „Draugo“, „Laiškų lietuviams“, „Į laisvę“, tautininkų leidžiamos „Dirvos“, „Vienybės“ iki kairiųjų socialistinių pažiūrų „Naujienų“) pasirodė daugybė Nuosmukio manifestui ir jo autoriams skirtų straipsnių; 60-ties viešas pareiškimas sulaukė ne tik JAV, bet ir Kanados, Europos lietuvių dėmesio.¹⁹

Nuosmukio manifestas sulaukė įvairių reakcijų ir buvo vertinamas nevienareikšmiškai, nors, jei bandytume suskaičiuoti statistiškai, daugumos buvo sutiktas priešiškas ir neigiamas. Tik vienas kitas straipsnio autorius atkreipė dėmesį į manifesto turinį ar bandė diskutuoti paliestais klausimais.²⁰ Dalis viešai pasisakiusių pastebėjo, kad manifeste

¹⁶ „Kultūra ir spauda“, *Naujienos*, 1958 birželio 10, p. 4; 1958 birželio 11, p. 4.

¹⁷ „Paspriešinimas kultūriniam nuosmukiui“, *Į laisvę*, 1958, nr. 15 (52), p. 94.

¹⁸ *Ibid.*, p. 94–95.

¹⁹ Vaišnora, Juozas ir Ivinskis, Zenonas, „Dėl pasipriešinimo kultūriniam nuosmukiui“, *Draugas*, 1958 rugpjūčio 2, p. 3; Grinius, Jonas, „Mėgėjai ir specialistai kultūroje“, *Draugas*, 1958 rugpjūčio 23, p. 3; Dambriūnas, Leonardas, „Kultūrinio lygio išlaikymo perspektyvos“, *Tėviškės žiburiai*, 1959 sausio 8–22, nr. 2–4.

²⁰ Mielisius, Juozas, „Kultūrinis nuosmukis?“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 rugpjūčio 16, p. 2–4, 7; Mielisius, Juozas, „Apie meno vertinimą“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 lapkričio 8, p. 1, 11.

atskleisti aktualūs klausimai, netgi pritarė kai kurioms jame išsakytoms mintims, bet čia pat puldavo kritikuoti jei ne manifestą pasirašiusiuosius asmeniškai, tai manifesto toną, apipavidalinimą, nereikalingą pasikarščiavimą, autoritarinį ir nekultūringą „reikalaujantį toną“ ar kelti moralinį klausimą – kad norint mesti akmenis į kitus reikia turėti gryną sąžinę ir nesielgti taip, kuo kaltini kitus.²¹ Neretai sulaukta priekaištų, kad pasirašiusieji manifestą patys save iškėlė į „tikruosius kultūrininkus“, visus kitus palikdami už „kultūrininkų ribos“, kad lyg kokia aukštą prestižą turinti kultūros taryba savinasi teisėjų vaidmenį, bando ignoruoti likusiuosius ir nurodinėti kitiems, kaip kas turėtų elgtis.²² Į kritikų gretas įsijungė net tie, kurie nebuvo asmeniškai paliesti, bet jautėsi lyg ir įsižeidę už nepakvietimą pasirašyti Nuosmukio manifesto, taip pat žurnalistai, įskaudinti kritikos rašantiejiems spaudoje ir automatiškai save priskirdami „diletantų“ kategorijai.²³ Dar kiti puolė ginti tų, kurie nebuvo užpulti, ir kovoti su savo pačių sukurtais insinuacijomis.

Vis dėlto daugiausiai buvo tokių straipsnių (beje, anonimiškų, nepasirašytų arba pasirašytų slapyvardžiais), kuriuose kritikuotas manifestas, net nebandyta svarstyti jame iškeltų klausimų, paprasčiausiai piktintasi klausimo iškėlimu ir smerkti manifesto autoriai. Geriausia taktika – puolimas, o greičiausias ir tiesiausias kelias užgniaužti problemą – vieša kritika ir pasityčiojimais nutildyti problemos kėlėjus ir taip „nuplauti“ šio manifesto sukeltą „tautos gėdą“. Pats manifestas spaudoje išvadintas „tautos gėda“, „genijų maištu“, „beždžionės aktu“, lietuvių tautinės kultūrinės veiklos niekinimu, cenzūros reikalavimu ir pan. Kadangi manifeste piktintasi diletantizmu įsipilietinimu išėivijos visuomenėje padedant spaudai, patys manifesto autoriai apšaukti diletantais, o manifestas išvadintas „diletantizmo perlu“; kadangi perspėta dėl „tepliorių“ ir grafomanų sulyginimo su rimtais kūrybiniais laimėjimais, tad patys apšaukti užsiimančios „grafomanišku diletantizmu“; kadangi skelbta apie kultūros nuosmukį, pats kreipimasis pavadintas nuosmukiu, o nuosmukio grėsmė esą išgalvota keleto „diletantų“, kurie patys yra nusmukę.²⁴ Kai kurie leidiniai neapsiribojo tik bendrais teiginiais ir kritika manifestui: pereita prie asmeniškumų, atvirai skelbtos pasirašiusiųjų pavardės ir šaipomasi iš tam tikrų asmenų realių ar tariamų pasiekimų, kūrybos, nuopelnų mokslo ar kultūros pasaulyje. Vienas iš jų, Anatolijus Kairys, „Naujienų“ laikraštyje įrodinėjo, kad tik 10 proc. pasirašiusiųjų gali būti laikomi „tikrais mūsų kultūros autoritetais“, o likę – niekas kitas, kaip diletantai, dėl draugų ir palankios situacijos tapę žinomesni.²⁵

²¹ Volertas, Vytautas, „Kas rašė ir pasirašė“, *Draugas*, 1958 rugsėjo 4, p. 4; Vaišnora ir Ivinskis, „Dėl pasipriešinimo kultūriniam nuosmukiui“, p. 3; Grinius, „Mėgėjai ir specialistai kultūroje“, p. 3; Markaitis, Bruno, S.J., „Nuosmukis kultūrinis ar moralinis?“, *Laiškai lietuviams*, 1958, nr. 9, 259–263; Kreivėnas, K., „Kovojant su nuosmukiui“, *Draugas*, 1958 birželio 21, p. 8; „Kultūra ir nuosmukis“ [„Draugo“ kultūrinio priedo redaktoriaus pokalbis su dailininku Kaziu Žoromskiu], *Draugas*, 1958 rugsėjo 20, p. 6–7; Žičkutė-Smith, Marytė, „Kultūros pakopomis“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 liepos 26, p. 1, 4–5.

²² Kreivėnas, „Kovojant su nuosmukiui“, p. 8; Vaišnora ir Ivinskis, „Dėl pasipriešinimo kultūriniam nuosmukiui“, p. 3.

²³ Rastenis, Vincas, „Sukilimas prieš smilkalus“, *Dirva*, 1958 birželio 26, p. 3; Varnas, J., „Lenkiu galvą manifestui“, *Draugas*, 1958 birželio 28, p. 3.

²⁴ Meškauskas, Vytautas, „Atsargiau su patriotizmu“, *Vienybė*, 1958 rugpjūčio 22, p. 4; Sula, Julius, „Genijų maištas“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 birželio 21, p. 7–8; Kairys, Anatolijus, „Imu žodį“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 lapkričio 8, p. 4–5; „Naujienų“ skaitytojas, „60-tis nusišnekėjo visai diletantiškai“, *Naujienos*, 1958 birželio 24, p. 4.

²⁵ Kairys, „Imu žodį“, p. 4–5.

Daug klausimų kėlė tokios diskusijose vartotos sąvokos kaip „kultūros profesionalai“, „kultūros diletantai“ ar „mėgėjai“, kurios buvo suprantamos skirtingai ir vartojamos pagal pageidaujamą kontekstą. Pasirašiusieji manifestą kritikuoti kaip nuvertinantys svarbų vadinamųjų „mėgėjų“ kultūrinį darbą, patys savo darbais niekuo neprisidedantys prie kritikuojamo išeivijos kultūrinio, visuomeninio gyvenimo ir spaudos puoselėjimo, nesidomintys išeivijos kultūrinio gyvenimo vystymu ir netgi apskritai neskaitantys ir neprenumeruojantys išeivijos spaudos.²⁶ Tradiciškai neapeiti ir kaltinimai patriotizmo stoka, ramybės ir vienybės ardymu. Čikagos menininkų klubo pirmininkas Zenonas Kolba bandė perspėti visuomenę, kad tarp minėtų 60-ties pasirašiusiųjų manifestą buvo tokių, „kurie nešė ant savo pečių Stalino saulę, ardė mūsų tautos sukurtus religinius muziejus ir iškeitė tautinį stilių į internacionalinį“²⁷; Čikagoje netgi sušauktas specialus visuomenės susirinkimas, turėjęs pamerkti pasirašiusiuosius manifestą kaip „lietuvių kultūros priešus“²⁸.

60 pasirašiusiųjų – nemažai, be to, dauguma jų buvo visuomenei gerai pažįstami žmonės, tad buvo kažkaip negražu juos visus kritikuoti, kaltinti būtais ir nebūtais dalykais. Dėl to dalis manifesto kritikų lyg šiaudo griebėsi minties, kad greičiausiai dauguma šių žmonių pasirašė per klaidą, turbūt šio rašto net neskaitytę, skelbta, kad tekstas su parašais gali būti suklaidotas, kad dalis pasirašiusiųjų gailisi šio žingsnio²⁹, nors realiai nebuvo nė vieno, kuris savo parašo būtų atsižadėjęs ar norėjęs jį atšaukti.

Panašios diskusijos ir netgi asmeniniai puolimai išeivijos gyvenime nebuvo naujiena, todėl ir manifesto autoriai turėjo nujausti, kuo rizikuoja išeidami į viešumą su tokiu atviru kritišku žvilgsniu. Pasirodė keli manifestą pasirašiusių A. Barono, V. Vizgirdos, J. Gimbuto, K. Ostrausko tekstai³⁰: nė vienas iš jų nesiteisino, nesigynė, priešingai – liudijo, kad jei ir abejojo, ar dėti parašą, po kilusio triukšmo įsitikino, kad tokio manifesto tikrai reikėjo.

Kaltųjų paieškos

Manifesto tekstą pasirašė 60 asmenų, dauguma jų – žymūs, išeivijos visuomenėje pripažinti ir vertinti asmenys, kurių net didžiausi „slapukai“ nedrįso atvirai kritikuoti ir pulti. Visus pasirašiusiuosius kaltinti sudėtinga, tad ieškota būdų, kaip sumažinti „kaltininkų“ skaičių (pvz., paskelbti, kad vieni pasirašė neskaitytę, kiti – per klaidą, tretį jau gailisi ir nori

²⁶ Kelmūtis, A., „Ar galima pakaltinti mūsų spaudą dėl kultūrinio nuosmukio?“, *Naujienos*, 1958 liepos 9, p. 4; Vaišnora ir Ivinskis, „Dėl pasipriešinimo kultūriniam nuosmukiui“, p. 3; Mariūnas, Viktoras, „Priešinkimės, bet kam ir kaip?“, *Dirva*, 1958 birželio 23, p. 3.

²⁷ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 410. Dėl šio kaltinimo teko teisintis Antanui Rūkui (jis buvo gavęs premiją 1940 m. rugpjūtį surengtame konkurse už eilėraščių apie Staliną „Mes su Stalinu į Saulę“) ir atsiprašinėti manifestą pasirašiusių kolegų, kad dėl jo praeities purvo kliuvo visiems. Rūkas, Antanas, „Viešas pareiškimas nuosmukio temų proga“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 rugsėjo 13, p. 1, 3.

²⁸ Meškauskas, Vytautas, „Kultūros klausimais. Patriotų sukilimas pasibaigė ... be rezoliucijos. Antinuosmukininkų fronto mitinge buvo kalbėta apie viską ir prieš viską“, *Vienybė*, 1958 spalio 10, p. 4, 7.

²⁹ Rūkštelė, Antanas, „Kultūrinis nuosmukis?“, *Draugas*, 1958 birželio 21, p. 8; Kairys, „Imu žodį“, p. 4–5.

³⁰ Baronas, Aloyzas, „Miegok saldžiai, senjorita“, *Draugas*, 1958 rugpjūčio 23, p. 4; Gimbutas, Jurgis, „Ką sako pasirašęs „60 manifestą“? Skaitytojų nuomonės“, *Vienybė*, 1958 rugpjūčio 1, p. 9; Vizgirda, Viktoras, „Nuosmukio temomis“, *Draugas*, 1958 rugpjūčio 9, p. 5; Ostrauskas, Kostas, „Anatolijui Kairiui paėmus žodį“, *Naujienos*, 1958 spalio 22, p. 12.

savo parašą atšaukti), o dar geriau surasti pagrindinį kaltininką – šio manifesto autorių. Spėlionių būta nemažai, o visų žvilgsniai pirmiausia kryo į laišką siuntusius asmenis: V. Vizgirdą, J. Gimbutą ir J. Girnį. Dauguma pagal manifesto stilių ir ankstesnius panašius pasisakymus kaip šio manifesto iniciatorių ir autorių atvirai įvardydavo J. Girnį. Pats J. Girnius tokios garbės išsigynė, teigdamas, kad visos autorystės spėlionės buvo neteisingos, nes manifestas buvo kolektyvinis kūrinys, už kurį atsakomybę prisiėmė visi 60 jį pasirašiusių asmenų:

Viešo kreipimosi prieš kultūrinį nuosmukį mintis kilo kolektyve, jo apmatai buvo kolektyviškai apmesti, o galutinai tekstas suredaguotas pasinaudojus pastabomis ir tų pasirašiusiųjų, su kuriais kontaktas buvo palaikytas laiškais. Taigi, jo autoriai yra visi, kurie jį pasirašė, savo parašu pareiškdami sutikimą su pagrindinėmis jo mintimis. Žinoma, tai nereiškia, kad kiekvienas iš pasirašiusiųjų kiekvieną sakinį lygiai galėtų savu laikyti. Dr. V. Maciūnas, radęs tekste paliktus jam nepatikusius gubų ir straipsnio apie Pikaso pavyzdžius, viešai paskelbė neimąs už juos atsakomybės. Be abejo, yra ir daugiau pasirašiusiųjų, kuriems nepatiko tas ar kitas sakiny. Bet jei jie kreipimąsi pasirašė, tai dėl to, kad sutikimą su pagrindinėmis mintimis laikė labiau svarbiu dalyku, negu to ar kito sakinio ar termino nepatikimą. Nors ir daug buvo kalbėta apie pasirašiusius per nesusipratimą, ligšiol nė vienas iš pasirašiusiųjų savo parašo neatšaukė. Kol visi 60 pasirašiusiųjų savo parašus laiko galiojančiais, tol jie visi laikytini kolektyvinio pasisakymo autoriais.³¹

Kodėl atsišaukimą pasirašė 60 asmenų? Greičiausiai šis skaičius buvo paprastas atsitiktinumas, nors iš karto pasigirdo balsų, kad visuomenėje nebūtų kilę tokio erzelio ir pasipiktinimo, jei būtų pasirašę ne 60, o 99 ar daugiau žmonių.³²

Dėl kokio nors konkretaus pasirašančiųjų skaičiaus, rodos, nesvarstyta. Kaip rašė J. Girnius, „tiesa nepriklauso nuo parašų skaičiaus“³³. Anot jo, pagrindinis tikslas buvo ne surinkti visus garsiausius kultūrininkus ir gauti jų parašus, o suburti įvairių grupių, sluoksnių, profesijų atstovus, kad keliamas klausimas nebūtų siejamas su jokiais grupiniais ar partiniais motyvais. Dėl to nedaug kviesta mokslininkų, nes jiems šis klausimas ne toks aktualus (mokslo srityje diletantizmui pasireikšti mažiau galimybių nei kultūros srityje), kreiptasi tik į Šiaurės Amerikos (JAV ir Kanados) žmones, nesikreipta į vyresnio amžiaus kultūrininkus (nenorint garbingų veteranų vardų matyti užpilamų purvu), daugiausia kreiptasi į gyvenančius didesnėse kolonijose, o ne nuošaliau, kuriuos sunkiau pasiekti.³⁴

Laiškuose, kuriuose kviesta pasirašyti manifestą³⁵, buvo surašytos 93 žmonių pavardės, visiems jiems išsiųstas manifesto tekstas. Manifestą pasirašė 60 asmenų, 33 – ne. Išsiaiškinti, kas buvo tie „nepasirašiusieji“, ilgai netruko – „Naujienos“ su džiaugsmu į viešumą ištraukė visų 33-jų nepasirašiusiųjų manifesto pavardes³⁶: poetas Jonas Aistis, kun. Leonas

³¹ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 411–412.

³² Žičkutė-Smith, „Kultūros pakopomis“, p. 1, 4–5.

³³ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 408.

³⁴ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 10 (1958), 464.

³⁵ Vienas iš tokių laiškų, kuriame kviesta pasirašyti kolektyvinį pareiškimą, ir pareiškimo tekstas yra išlikęs Adolfo Damušio archyve. Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto (toliau – VDU LII) archyvas, f. 8, ap. 1-10, b. 293.

³⁶ „Kas tie 33?“, *Naujienos*, 1958 birželio 23, p. 4.

Andriekus, kompozitorius Viktoras Kazimieras Banaitis, dainininkas, chorvedys Vladas Baltrušaitis, etnologas, folkloristas Jonas Balys, poetas, vertėjas Jurgis Blekaitis, žurnalistas, visuomenininkas Jeronimas Cicėnas, kalbininkas Leonardas Dambriūnas, chemikas, vienas iš ateitininkų lyderių išeivijoje Adolfas Damušis, tapytojas, vitražistas Albinas Elskus, kun. Pranas Gaida, dainininkė Vincė Jonuškaitė, rašytojas Jurgis Jankus, kompozitorius Vladas Jakubėnas, poetas Faustas Kirša, aktorius Henrikas Kačinskas, kompozitorius, dirigentas Jeronimas Kačinskas, muzikas Aleksandras Kučiūnas, architektai Stasys Kudočas ir Jonas Kova (Kovalskis), poetas, filmininkas Jonas Mekas, rašytoja, aktorė Birutė Pūkelevičiūtė, ekonomistas, visuomenininkas Jonas Paplėnas, geografas Kazys Pakštas, žurnalistas, rašytojas Bronys Raila, politologas Juozas Repečka, kalbininkas Pranas Skardžius, psichologas Antanas Sužiedėlis, istorikas Vincas Trumpa, rašytojas, literatūros kritikas ir vertėjas Antanas Vaičiulaitis, chemikas Juozas Vėbra, bibliotekininkė, literatūros tyrinėtoja Genovaitė Irena Vėbrienė (Židonytė), leidėjas Stepas Zobarskas. Nežinia, ar visi minėti asmenys tikrai buvo gavę kvietimą prisijungti prie viešo kreipimosi, kokie buvo jų argumentai pasirašyti³⁷ ar ne. Tik nedaugelis, pavyzdžiui, Leonardas Dambriūnas ar Jeronimas Cicėnas, viešai spaudoje prisipažino nepasirašę³⁸ atsiųsto manifesto teksto. Kodėl sąrašė buvę 33 asmenys nepasirašė, sunku atsakyti – kiekvienu atveju galėjo būti vis kiti motyvai. Anot J. Girniaus, įtakos sprendimui galėjo turėti daug aplinkybių:

Vieni tiesiog neatsiliepė, antri atsakė laiškais iniciatoriams. Buvo tokių, kurie netikėjo viešą kreipimąsi galint ko nors teigiamo pasiekti. Buvo tokių, kurie baiminosi „purvo“ audros, iš anksto nujautos. Buvo tokių, kuriems nepatiko „kompanija“ (tokių daugiausia buvo iš žmonių su „partinėmis afiliacijomis“): šiuo atveju buvo įdomu konstatuoti, kaip x atsisakė pasirašyti drauge su y, o tas pats y – dėl kviečiamųjų sąrašė rasto to paties x. Pagaliau, buvo tokių, kurie buvo įrašyti kviečiamųjų sąrašė, bet kuriems kvietimas nebuvo išsiųstas negavus adreso, ar kurių kvietimas, siųstas per kitus, laiku nepasiekė. Dėl šių pastarųjų „Naujienose“ paskelbimo iniciatoriai labiausiai nejaukiai pasijuto.³⁹

Pastebima, kad visi kviestieji prisijungti prie kolektyvinio pareiškimo (tiek pasirašiusieji, tiek atsisakiusieji pasirašyti) buvo įvairaus amžiaus, profesinių sričių, ideologinių srovių atstovai. Nors sulaukęs nevienareikšmiškų vertinimų ir daug kritikos, Nuosmukio manifestas turėjo kažką sunkiai apčiuopiamo – šiuos, rodos, visiškai skirtingus žmones kartu veikti suvienijo suvokimas, kad konkurencija, skirtingos pozicijos, ideologinės priešpriešos gali būti kūrybą skatinantis veiksnys, daug svarbesnis kultūros gyvybei išlaikyti nei įsivaizduojama „saloninė taika“ ir ramybė. Turbūt ne vienas iš jų, kaip ir J. Girnius, skatinami panašių emocijų, pasirašė kvietimą pasipriešinti kultūros nuosmukiui drauge su daugeliu kitų, kurie idėjų plotmėje (ne asmeniškai) galėjo būti traktuojami kaip jų oponentai ar „ideologiniai priešai“⁴⁰.

³⁷ Gavęs Jurgio Gimbuto kvietimą prisijungti, Andrius Kuprevičius pasveikino šią iniciatyvą ir nedvejodamas pasirašė manifesto tekstą, pažymėdamas, kad „kartais iš tikrųjų, neperdedant, atrodo, kad beveik visas mūsų kultūrinis ir bendrai viešasis gyvenimas susideda iš mėgėjiškų pareiškimų“. 1958 05 15 Andriaus Kuprevičiaus laiškas Jurgiui Gimbutui, VDU LII, f. 4, ap. 1-4, b. 10674-164.

³⁸ Dambriūnas, Leonardas, „Kultūrinio lygio išlaikymo perspektyvos“, *Tėviškės žiburiai*, 1959 sausio 22, p. 3; Cicėnas, Jeronimas, „Dienų skeveldros“, *Naujienos (Naujienų antroji dalis)*, 1958 lapkričio 15, p. 1-2.

³⁹ Girnius, Juozas, „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 412.

⁴⁰ *Ibid.*, 414.

Tai neliko nepastebėta, priešingai – ne kartą į viešumą trauktos praeities istorijos, anksčiau vienų apie kitus išsakytos mintys, su manifesto turiniu nederantys darbai, bandant atsakyti į klausimą, kas galėjo susieti visus šiuos skirtinguosius į vieną būrį. Pavyzdžiui, stebėtasi, kodėl manifestą pasirašę dailininkai, kritiškai pasisakę mėgėjų „tepliorių“ adresu, praeityje patys nevengė tų pačių kritikuojamų dailininkų draugijos ir ne kartą dalyvavo parodose greta tų pačių „tepliorių“. Primintos kun. A. Baltinio anksčiau skelbtos kitokios mintys apie manifesto kritikuotą patriotinę kūrybą; suabejota, kodėl po manifestu yra S. Barzduko parašas (juk jis kaip Lietuvių bendruomenės (LB) vadas yra didžia dalimi atsakingas už LB kultūros renginius ir kultūros vertybių supainiojimą); stebėtasi, kas į vieną būrį suvedė tokius rašytojus kaip A. Baronas ir A. Škėma:

Linksma darosi tada, kai pradedi skaityti pasirašiusiųjų pavardes. Ne dėl to, kad atskirai paėmus jos juokingai skambėtų – atskirai paėmus, jų savininkams jauti pagarbą jei ne už vieną, tai už kitą jų darbą ar pastangą. Juokas ima, kai tas pavardes perskaitai vienu atsikvėpimu. Pavyzdžiui, vienas pirmųjų signatarų yra DRAUGO juokų skyriaus redaktorius A. Baronas. Vienas paskutiniųjų manifestą pasirašė A. Škėma, kuris prieš penketą metų yra pareiškęs, kad net ir tuo atveju, jei jis su A. Baronu atsidurtų negyvenamoje saloje, jis mieliau pasirinktų beždžionės, nei A. Barono draugystę. Tai buvo po pirmojo Clevelando dramos konkurso. <...> Kas šiandien suvedė Barono ir Škėmos parašus po vienu manifestu?⁴¹

Platesnei visuomenei, matant viešumoje verdančias aistras ir nesibaigiančius ginčus, dar sunkiau sekėsi suprasti, kas vyksta. Turbūt ne vienas, stebėdamas „arbatos stiklinėje sukeltą audrą“, klausė, kas čia su kuo vėl susipyko. Išeivijoje politinių grupių, ideologinių srovių konfliktai buvo įprasti, tačiau šiuo atveju, kaip pažymėjo Algimantas Mackus, visoje manifesto polemikoje nejausta jokio ideologinio pasiskirstymo – tiek manifestą pasirašę, tiek prieš jį sukilę asmenys vieningai pasidalijo tarp kairės ir dešinės.⁴² Kadangi įvairių įtampų, ypač tarp dailininkų, išeivijoje būta nemažai, tai ir šį kartą manyta, kad greičiausiai tai tebus tik dailininkų vidaus barnis⁴³ (šią idėją ypač palaikė A. Rūkštelė, nubraukdamas visus kitus pasirašiusiuosius kaip „klaidą“ ir teigdamas, kad šis manifestas nukreiptas tiesiogiai prieš jį⁴⁴). Tačiau diskusijos įtraukė ne tik dailininkus, bet ir rašytojus, muzikus, kitų sluoksnių „kultūrininkus“, „mėgėjus“ ir „profesionalus“. Stebintiesiems iš šalies būtų buvę lengviau susivokti ir pasirinkti diskusijose vieną ar kitą pusę, jei vienoje pusėje būtų buvę aukšto lygio kultūros atstovai, kitoje – kultūros diletantizmo atstovai. Deja, ir tarp pasirašiusiųjų, ir tarp puolėjų bei atsisakiusiųjų pasirašyti buvo galima rasti ne vieną aukštos kvalifikacijos kultūrininką. Iš dailininkų Nuosmukio manifestą pasirašė A. Galdikas, V. Jonynas, A. ir V. Kašubos, V. Petravičius, T. Valius, R. Viesulas, V. Vizgirda, o pagrindiniu kritiku ir oponentu tapo ne vieno išeivio dėl savo darbų mėgstamas A. Rūkštelė. Panaši buvo ir rašytojų situacija: Vytautas Alantas, kritikuodamas manifestą, „baltarankiais formanais“ išvadino A. Baroną, K. Bradūną, A. Gustaitį, J. Kaupą,

⁴¹ Meškauskas, Vytautas, „Kultūrinis nuosmukis (1). Patys muša – patys rėkia“, *Vienybė*, 1958 birželio 27, p. 4.

⁴² A. M., „Du 1962 metų momentai“, *Margutis* 11 (1962), p. 4–5.

⁴³ J. Pr., „Nuosmukis“, *Naujienos*, 1958 birželio 21, p. 5.

⁴⁴ Rūkštelė, „Kultūrinis nuosmukis?“, p. 8.

S. Santvarą, A. Rūką ir kitus.⁴⁵ Rodos, net save „profesionaliems kultūrininkams“ priskiriantiems asmenims sunkiai sekėsi diskutuoti problemineis klausimais neįsifeidžiant ir neįsifeidinėjant kitų. Tad paprastam skaitytojui buvo vis sunkiau suprasti, kas dėl ko ginčijasi ir kas yra teisūs.

Atrodo, kad viešai paskelbtas kreipimosi tekstas atidarė Pandoros skryniją, iš kurios sklido neigiama kritika ne tik pačiam manifestui, bet ir jį pasirašiusiems asmenims. Galima sakyti, kad Nuosmukio manifestas ir kilusi vieša diskusija sudarė sąlygas priešininkams ir oponentams atsiskleisti visu gražumu, liudijančiu išeivijos kultūros nuosmukio mastą: tolerancijos kitokiems ir kitaip manantiems stoką, bendravimo ir viešo reiškimosi kultūros sumenkėjimą, neretai tiesiog chamizną. Kaip jautėsi šio viešo kreipimosi iniciatoriai, jį pasirašę kultūros, mokslo, meno atstovai, ar kilus triukšmui ir užgriuvus įvairiausių kaltinimų lavinai vėliau nesigailėjo šio savo žingsnio, sunku pasakyti. J. Girnius tvirtino, kad netgi po tokios karčios patirties jis būtų pasielgęs taip pat:

Jei po visos šios purvinos patirties būčiau klausiamas, ar būčiau pareiškimą pasirašęs, iš anksto visa pramanęs, atsakyčiau: taip! Žinoma, nėra malonu pasidaryti ciniško tyčiojimosi ar rafinuoto moralizavimo objektu. Tačiau yra pareiga balsą pakelti ir tada, kai jį tenka pakelti prieš „viešąją opinią“.⁴⁶

Panašiai kalbėjo ir A. Baronas: jis teigė, kad jei pasirašant ir buvo abejonių, pamačius, kiek šis manifestas sukėlė triukšmo, dabar pasirašytų iš karto – „ne todėl, kad patinka rėksmas, bet todėl, kad iš rėksmo matyti, koks yra opus paliestasis reikalas“⁴⁷.

Nuosmukio manifesto reikšmė

Išeivijos spaudoje ir viešajame gyvenime virusios audros palaipsniui rimo. Kai kurie spaudos leidiniai, neapsikentę kultūringumo ribas peržengiančių, į kraštutinumus ir asmeniškumus kryptančių ir niekur nevedančių diskusijų, pradėjo atsisakyti toliau spausdinti besiginčijančiųjų tekstus:

Diskusijoms pradedant nukrypti į klystkelius, esame priversti daugiau vietos šio laikraščio skiltyse jam nebeduoti. Mes pageidaujame pozityvių pasisakymų, kurie galėtų įnešti šį tą naujo į mūsų kultūrinį gyvenimą ir pakelti jo lygį, kurio akivaizdi demonstracija yra dabar vykštąs ginčas ir vadinamieji „protesto mitingai“.⁴⁸

Kokią reikšmę turėjo Nuosmukio manifestas? Ką pavyko pasiekti šio viešo kreipimosi iniciatoriams ir dalyviams? Šį klausimą bandė kelti ne vienas. J. Girnius guodėsi, kad į tokį klausimą atsakyti per anksti ir kad šį sąjūdį galima būtų teigiamai vertinti vien dėl to, jog bene pirmą kartą tokiam ilgam laikui visuomenės dėmesį pritraukė ne kokie nors politiniai ar partiniai ginčai, o kultūrinio gyvenimo rūpesčiai.⁴⁹ Visuomenė turėjo progą

⁴⁵ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 2 (1959), 74.

⁴⁶ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 3 (1959), p. 111.

⁴⁷ Baronas, „Miegok saldžiai, senjorita“, p. 4.

⁴⁸ „Redakcijos pastaba“, *Dirva*, 1958 spalio 9, p. 8.

⁴⁹ Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 3 (1959), p. 111.

padiskutuoti aktualiais kultūros klausimais, atverti skaudžias problemas⁵⁰, galbūt ne vienas dėl to ėmė blaiviau ir kritiškiau vertinti savo veiklą ir atviromis akimis, su didesne atsakomybe imtis lietuvių bendruomenei svarbių darbų⁵¹. Net jei kilusi aštri diskusija neatnešė kokio nors konkretaus teigiamo rezultato, pastebėta, kad kurį laiką spaudoje ir viešumoje imta rūpestingiau ir atsakingiau vertinti kultūrinius dalykus, atskirti tuščią panegiriką ir reklamą nuo profesionalios kritikos, daugiau dėmesio skirti kultūros problemoms ir jų pristatymui. Bet tik trumpam laikui... Prabėgus keletui metų, 1969 m. H. Nagys „Nepriklausomoj Lietuvoj“ nuogastavo, kad padėtis esanti dar blogesnė nei prieš dešimtmetį, paskelbus garsųjį Nuosmukio manifestą. V. Kavolio nuomone, dėl to nemaža dalimi kalti buvo ir patys manifesto iniciatoriai, „daugiau reikalaujantieji“ – jie buvo per mažai pasiryžę kovoti už savo poziciją, dėl to tapo dar labiau izoliuoti ir „mažai reikalaujančiųjų“⁵² nustumti į šalį. 1971 m. „Akiračių“ redakcijos pakalbinti rašytojai H. Nagys ir K. Bradūnas į klausimą apie Nuosmukio manifesto įtaką išeivijos spaudai atsakė be didelio optimizmo ir pažymėjo, kad išeivijos spaudos lygis nepakilo, kai kuriais atvejais netgi nusmuko, o prie to daug prisideda ir kintantys skaitytojų reikalavimai: prieš dešimtmetį aukštesnio intelektualinio lygio straipsnių reikalavę skaitytojai dažnai nebeskaito lietuviškos spaudos ir tenkinasi pramoginio turinio žinutėmis. Anot K. Bradūno, „<...> manifestas vienu metu padėjo, bet šiandien jau vargu kas besiimtų tokį manifestą redaguoti ar net po juo pasirašyti... Sumažėjo reiklumas... atbuko jautrumas.“⁵³

Išvados

Kolektyviniai pasisakymai išeivijos gyvenime nebuvo naujiena: vos ne kasmet buvo skelbiami įvairūs kolektyviniai protestai, pareiškimai politiniais klausimais. 1958 m. 60-ties žymių lietuvių išeivijos menininkų, rašytojų, mokslininkų paskelbtas manifestas „Pasi-priešinkime kultūriniam nuosmukiui“ buvo vienas pirmųjų bandymų pritaikyti tokio kolektyvinio protesto metodus kultūros klausimams.

Nuosmukio manifestas tam tikra prasme buvo kelių asmenų rate spontaniškai kilusi ir palaikymo sulaukusi emocinė reakcija į pritvinkusį bodėjamąsi kasdienėmis negerovėmis, viešumoje klestinčiu cinizmu, pataikavimu menkystėms, šališkumu. Išeivijoje po manifesto kilusi reakcija buvo gana aštri ir greičiausiai ne tokia, kokios tikėjosi jį pasirašę asmenys. Įsiplieskusios diskusijos dar labiau paryškino ne tik kultūros nuosmukį, apie kurį kalbėjo pasirašiusieji manifestą, bet ir apskritai išeivijos visuomeninės minties skurdumą, tolerancijos kitaminčiams stoką, bendravimo ir viešo reiškimosi kultūros sumenkėjimą.

Net jei pats manifestas neatnešė kokio nors ryškesnio teigiamo rezultato, manifesto autoriams pavyko bent trumpam laikui bendram tikslui suburti įvairaus amžiaus,

⁵⁰ Vaitkus, Mykolas, „Mūsų literatūrinės kritikos reikalu“, *Draugas*, 1959 rugpjūčio 8, p. 5; Al. B., „Faktai ir vidutinybė“, *Draugas*, 1976 balandžio 8, p. 4.

⁵¹ Girnius, Juozas, „Pasi-priešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 3 (1959), p. 111.

⁵² Kavolis, Vytautas, „Triukšmingieji įvykiai“, *Metmenys* 2 (1960), 173–178.

⁵³ „Mums rūpėjo ne tik žodžio išorė, bet ir jo turinys“ [pasikalbėjimas su Kaziu Bradūnu ir Henriku Nagiu], *Akiračiai* 6 (1971), 8–9.

ideologijų ir profesijų kultūros, mokslo, meno atstovus ir sukurti skirtingus individus jungusią dvasią, kurios taip stigo išeivijos kultūriniame gyvenime. Būtent tokios dvasios trūkumas, anot A. Mackaus⁵⁴, buvo viena pagrindinių priežasčių, neleidusi atsispirti vis neišgyvendinamiems nuosmukiams išeivijos kultūroje.

Literatūra

Bernotaitytė, Jolanta, „Lietuviškojo tapatumo kontūrai XX a. 6–9 dešimtmečių išeivijos dailės kritikos tekstuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (14) (2012), 109–114.

Bernotaitytė, Jolanta, *Lietuvių dailės reprezentacijos JAV XX a. 6–9 dešimtmečiuose: organizacinis aspektas*. Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2015.

Girnius, Juozas, „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai* 9 (1958), 406–415; 10 (1958), 460–467; 1 (1959), 21–29; 2 (1959), 74–82; 3 (1959), 106–111.

Kulbokas, Vladas, *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982.

Žukienė, Rasa, „Lietuvių dailininkai JAV: lietuviškieji ir amerikietiškieji išeivių dailės kontekstai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (30) (2020), 97–108.

Daiva DAPKUTĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

CONCERN FOR THE STATE OF CULTURAL LIFE IN THE LITHUANIAN DIASPORA: THE 1958 “MANIFESTO OF DECLINE”

Summary. This article examines a public collective statement that sparked extensive debate within the Lithuanian diaspora in the late 1950s and became better known as the “Manifesto of Decline” or the “Manifesto of Sixty.” Concerned about the steadily deteriorating state of cultural life in exile, sixty prominent Lithuanian émigré artists, writers, and scholars addressed the diaspora community in June 1958 through an open declaration bearing the slogan “Let us Resist Cultural Decline.” The signatories expressed concern about the lowering of cultural standards and the decline of the émigré press. They spoke out against the growing prevalence of amateurism in cultural life, the disappearance of professional analytical criticism, and the bias flourishing in the public sphere through the promotion of one’s own associates and artists, writers, and politicians belonging to the same ideological camp. They also criticized incompetence and the tendency to cater to popular taste. Perhaps for the first time in the history of the Lithuanian diaspora, representatives of different generations, ideologies, and professions united around a public cultural declaration. Among the signatories were 17 painters and sculptors, 15 writers and poets, 12 educators and scholars, 5 musicians, 2 architects, 1 priest, 1 physician, 1 actor, and members of the editorial staffs of various newspapers. This “Manifesto of Decline” touched a sensitive nerve in the cultural life of the Lithuanian diaspora and provoked a vigorous public response, the reverberations of which continued to be felt even several decades later.

Keywords: Lithuanian diaspora, United States, culture, decline, manifesto, press, discussion.

⁵⁴ A. M., „Du 1962 metų momentai“, *Margutis* 11 (1962), p. 4–5.